

Ксенија Марковић и Милица Јоковић Пантелић

Институт друштвених наука, Београд

КУЛТУРНА ПРАВА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У ВРЕМЕНУ КРИЗЕ КУЛТУРЕ У СРБИЈИ*

DOI 10.5937/kultura2588055M

УДК 323.15:008]:34(497)

342.726-054.57(497.11)

оригиналан научни рад

Датум пријема: 17. 3. 2025.

Датум прихватања: 01. 09. 2025.

Сажетак: У раду се обрађују појам и значења кризе са посебним освртом на друштвеноу и државну кризу. Обрађене су и манифестације културе у времену кризе. Циљ рада је да укаже на остваривање културних права националних мањина у времену кризе културе у Србији. У раду су анализирана културна права у корису људских права, као и међународни стандарди и пракса када су у питању културна права националних мањина. Анализирана је заштитна културних права националних мањина у међународним декларацијама и конвенцијама. Посебно су обрађена културна права националних мањина кодификована у Уставу Србије, Закон о заштити права и слобода националних мањина и Закон о култури. Истакнуте су и надлежности националних савета националних мањина у области културе. Обрађене су и криза културе и културна криза у Србији са последицама по културна права националних мањина. Приказани су резултати истраживања остваривања културних права националних мањина у Србији – случај мађарске и хрватске националне мањине.

Кључне речи: криза, култура, националне мањине, културна права, културна аутономија, савети националних мањина

Култура у времену кризе

Појам „криза” је парадоксалан. У себи садржи и позитивно и негативно, као и оптимистичко и песимистичко значење. Реч „криза” долази из старогрчког језика од речи *krisis* (κρίσις), која је означавала *лучење, сјор и одлучивање*. Сматра се да долази из медицинске употребе ове речи и да се везује за кризу у човековом организму:¹ када наступи криза изазвана болешћу, оболели део се

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2025. годину који подржава Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.
1 Habermas, J. (1982) *Problemi legitimacije i kasnom kapitalizmu*, Zagreb: Naprijed.

потисне или се болест рашири и организам не успе да преживи. Када су у питању друштвени живот, друштвене појаве, односи и проблеми, криза наступа када људи не могу да пронађу решења за оно што их сналази, зауставља их, отежава им живот. У околностима друштвених проблема, криза може да покрене људе да је реше и траже излазе из тренутног застоја.² У овом случају, криза је стање када се доноси исправна, односно разумна и рационална одлука. С њом се покреће тренутни застој и креће се према будућем напретку. Ако се током кризе не пронађу адекватне одлуке, она може да уруши друштво до његовог нестанка. Одлуке које нису у складу са универзалним вредностима завршавају у кризи човечности. Тамо где се човечност урушава настаје стање у којем једно друштво креће путем нестанка.³ Криза у друштвеном животу може да подстакне друштвени развој, али и да га потпуно разори.⁴

У савременим друштвима и државама треба разликовати друштвену кризу од кризе државе. Друштвена криза је присутна у свим слојевима друштва, праћена разочарањем тренутним стањем друштвених односа, али и разочарањем у наде друштвеног развоја и прогреса. Када наступи разочарање, оно тренутно зауставља и паралише друштвени живот, али истовремено подстиче расположење да се неки кораци предузму како би се из кризе изашло.⁵ Друштвени живот одвија се у стањима од одушевљења до разочарања, као и од разочарања до проналажења изласка.⁶ То је једна врста дијалектичког односа који криза подстиче када су у питању друштво и његов развој. Остаје проблем о којем је посебно важно водити рачуна – да ли се из стања разочарања може ослободити нова друштвена енергија, односно ново критичко одушевљење и буђење новог оптимистичког активизма? Може се појавити и стање депресије, равнодушности, осећај немоћи. Такво стање води у пасивно понашање и стање ипшечивања.

Друштвена криза може да изазове кризу свих друштвених слојева, као и кризу њихових међусобних односа.⁷ Излаз из друштвене кризе може да одведе ка великом раслојавању друштвених слојева, где на једној страни добијамо слој изузетно богатих људи, а сви остали слојеви падају у сиромаштво – како у релативно, тако и у апсолутно.⁸ Други излаз је да се сви актери друштвеног живота определе за социјалну правду, која би одржавала равнотежу између слојева, али и међусобну солидарност. На тај начин се олакшавају последице друштвене кризе.

2 Козелек, Р. Нека питања за историју појма „кризе“, у: *О кризи*, приредио Михалски, К. (1987), Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, стр. 55.

3 Čupić, Č. (2021) *Politika i politička kultura*, Podgorica: Humanističke studije UDG, str. 236–237.

4 Tadić, Lj. (2007) *Nauka o politici*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika, Službeni glasnik, str. 140.

5 Kosik, K. (1983) *Dijalektika krize*, Beograd: Mladost, str. 24.

6 Исто, стр. 24.

7 Исто, стр. 25.

8 Čupić, Č. (2002) *Sociologija*, Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, str. 16–17.

Поред друштвене кризе, у савременим околностима на живот људи подједнако снажно утиче и државна криза. Када наступи, ова криза захвата све примарне системе једне државе – политички, економски, социјални и вредносни.⁹ Криза у политичком систему огледа се у кризи функционисања институција. Ако оне не функционишу према владавини закона, као ни према професионалним стандардима оних који обављају послове у институцијама, држава може да западне у озбиљну кризу. Могу да је користе партије како би наметнуле, успоставиле и ојачале ауторитарно владање, односно да појединци у партијама искористе свој положај да успоставе аутократску власт.¹⁰ Економска криза државе има двоструке узроке: с једне стране, може настати као последице глобалне, континенталне или регионалне економске кризе, а, с друге стране, може произаћи из нерегуларних економских и привредних токова унутар државе. Када је у питању економска криза државе, она је најчешће проузрокована или спрегом привредника и политичара, у којој привредници добијају одређене монополистичке привилегије, или употребом корупције, којом се омогућава пословање изван тржишних правила, закона и уредби. Социјална криза наступа као последица политичке и економске кризе. Она се огледа у неравноправном положају друштвених слојева и професија у којима долази, с једне стране, до њиховог осиромашења, а с друге, до професионалне деградације. Последица кризе ова три система најупечатљивије и најопасније се испољавају у кризи вредности. Када она наступи, долази до поремећаја који имају тешке последице по друштво и државу, а самим тим и по појединце, односно грађане. У оквиру вредносне кризе наступа и криза културе.

Култура у времену кризе манифестује се у облицима манипулације људима, чији је циљ да им се доведе у питање не само здрави разум, односно да им се сугерише да оно што виде није стварно, него и способност и потреба да разликују истину од неистине, добро од зла, правду од неправде.¹¹ Када се наведеним универзалним вредностима овако манипулише, онда људи постају дезоријентисани и

9 Čupić, Č. (2016) *Politika i pohlepa*, Beograd: Fakultet političkih nauka Univrziteta u Beogradu, Čigoja štampa, str. 127; Joković Pantelić, M. Threatened identity under the onslaught of global crises, in: *Challenges of identity, cultural heritage, sustainable development or tourism related with new crises: conference proceedings*. ed. Zemon, R. (2024), Skopje: Center for Advanced Researches, pp. 33–44; Lutovac, Z. (2020) *Populism, Stabilitocracy and Multiculturalism*, Belgrade: Institute of Social Sciences, p. 35.

10 Јоковић, М. (2015) Употреба демократије и државе у популистичке и тоталитарне сврхе савремених властодржаца, *Српска политичка мисао* бр. 48, Београд: Институт за политичке студије, стр. 83–87. Joković Pantelić, M. i Matijević, B. Politička korupcija u Srbiji, u: *Demokratske promene u Srbiji: stavovi građana i građanki o demokratskoj transformaciji Srbije u protekle tri decenije*, priredili Joković Pantelić, M. i Bašić, G. (2023), Beograd: Institut društvenih nauka, Beograd, str. 124–132; Lutovac, Z. Odnos građanki i građana prema vlasti i političkom sistemu u Srbiji, u: *Demokratske promene u Srbiji: stavovi građana i građanki o demokratskoj transformaciji Srbije u protekle tri decenije*, priredili Joković Pantelić, M. i Bašić, G. (2023), Beograd: Institut društvenih nauka, str. 54–83.

11 Kosik, K. (1983) *Dijalektika krize*, Beograd: Mladost, str. 57.

у тој дезоријентацији нуде им се лажне потребе, виђења и слике стварности, као и лажна култура. Некултура се подмеће као културни садржај. Велику пометњу уносе и проблеми повезани са појавом и ширењем масовне културе, односно масовних културних потреба и потражње. Када се у култури оно вредно, одабрано и најбоље изједначи са нечим што је осредњег квалитета, а неретко и без квалитета, у облику кича и шунда, онда наступа тешко стање по културу. Култура тада улази у сопствену кризу, а култура у времену кризе показује се као незаинтересованост оних којима је поверена власт да улажу у њу и да на тај начин поспешују стваралаштво, али и развој друштва.

Друштво које културу не издваја и не ставља у позицију стратешког циља, само себе доводи у питање. Без културног стваралаштва и без политике у којој ће културни посленици добити могућности да своје дарове реализују, не пропада само културни ниво становништва, него и његов будући развој. Показало се да у временима криза прва страда управо култура. То је добро препознао један од стратега и вођа Другог светског рата Винстон Черчил (Winston Churchill), када је у години најтеже ратне кризе предложио једну позамашну суму у буџету за културу. На супротстављање министра војске зашто се толики новац одваја за културу када је држава у тешком ратном стању – Черчил је одговорио да се овај рат води управо због очувања културе. Његова порука и поука била је да се уз помоћ културе, када се изађе из ратних околности, може поново опоравити друштво, односно утицати на расположење грађана да стварају један нови почетак и нову наду у друштвеном животу.

Културна права као основна људска права – међународни стандарди и пракса у Србији

Културна права су део ширег спектра људских права, осмишљених да осигурају слободу изражавања и очување етнокултурног идентитета, али и право на учешће у културном животу заједнице. Према Универзалној декларацији о људским правима (Члан 27), свако има право да слободно учествује у културном животу заједнице, ужива у уметности и користи научни напредак и његова добра. Поред права на учешће у културном животу, у истом члану гарантује се право на заштиту културног стваралаштва, укључујући радове и дела који су део културне баштине националних мањина. Такође се гарантује и уживање културних права сваком члану друштва, што имплицитно подразумева и права припадника националних мањина да чувају и развијају своју културу (Члан 22). Универзална декларација гарантује и да свако треба да има право на образовање, уз напомену да образовање треба да промовише разумевање и толеранцију међу свим народима, расним и верским групама, што је кључно за заштиту и афирмацију културних права националних мањина (Члан 26).¹² Конвенција Унеска о заштити и промовисању разноликости културних израза (2005) додаје димензију културне разноликости

¹² За више информација о значају образовног система погледати текст: Јовановић, М. и Јокровић Пантелић, М. (2022) *Образовање националних мањина у основним школама у Републици Србији, Социолошки преглед* бр. 56, Београд: Институт за политичке студије, стр. 1378–1404.

као виталног дела одрживог развоја.¹³ Овај документ је значајан, јер се не инсистира само на заштити различитих култура већ се наглашава потреба за неговањем сарадње и интеракције међу различитим културама. Културна права се препознају не само као индивидуална, већ и колективна права, посебно за националне мањине, односно аутохтоне народе. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (Члан 15) наглашава право појединца на: 1) учешће у културном животу; 2) уживање у користима научног прогреса и његовим применама; 3) очување моралних и материјалних интереса који проистичу из сваке научне, књижевне или уметничке производње чији је аутор.¹⁴ Иако су наведене одредбе по свом карактеру индивидуална права, свако од ових права може уживати припадник националне мањине као члан једног друштва.

Поред наведених докумената Уједињених нација и Оквирна конвенција за заштиту националних мањина Савета Европе (1995)¹⁵ полази од става да су заштита права и слобода националних мањина саставни део међународне заштите људских права (Члан 1). Стандардне одредбе која националним мањинама гарантују право на очување и развијање своје културе, традиције, културног наслеђа, етнокултуралног идентитета, религије и језика (Члан 5) и забране дискриминације по било ком од наведених основа (Члан 6), предвиђају да државе потписнице, где је потребно, усвоје и одговарајуће мере како би се обезбедила пуна и стварна једнакост националних мањина у економском, друштвеном, политичком и културном животу (Члан 4).¹⁶ У овој одредби је нагласак на *пуна и стварна једнакост*, која предвиђа да се прописана права и спроведу и примењују у свакодневном животу.¹⁷ Поред приступа медијима и образовању, инсистира се да се наведене области уређују тако да се поштују и промовишу вредности попут толеранције, међукултуралног дијалога и културног плурализма (Члан 9 и Члан 12).¹⁸

13 UNESCO (2005) *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*, Retrieved from <https://en.unesco.org/creativity/convention>.

14 United Nations (1966) *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/instruments--mechanisms/instruments/international--covenant--economic--social--and--cultural--rights>.

15 Република Србија је ОКЗНМ ратификовала 2002. године, 05. децембар 2024. Детаљније погледати на: https://www.ecmi.de/fileadmin/doc/Implementing_Human_Rights/Srpski/Izvestavanje%20i%20monitoring/Relevantne%20konvencije/Konvencije%20Saveta%20Evrope/Okvirna%20konvencija%20za%20zastitu%20nacionalnih%20manjina.pdf.

16 Council of Europe (1995) *Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/minorities>.

17 Joković Pantelić, M. and Stjelja, I. Tolerance and Intercultural Dialogue vs. Discrimination of National Minorities – Application of the Framework Convention for the Protection of National Minorities in Serbia, in: *Monitoring Minority Rights: Twenty--five Years of Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, ed. Bašić, G. (2023), Belgrade & Ljubljana: Institute of Social Sciences, Academic Network for Cooperation in South East Europe, Institute for Ethnic Studies, pp. 220–247.

18 Bašić, G. Implementation of the Framework Convention Standards in Protecting National

Република Србија признаје културна права као део основних људских права. У Уставу се истиче право националних мањина на слободно изражавање националне припадности (Члан 47), очување, унапређење и изражавање своје културе (Члан 79), забрану дискриминације и асимилације (Члан 76 и Члан 78), једнакост пред Уставом и законом (Члан 21) и право на једнаку судску заштиту као посебно право националних мањина (Члан 22).¹⁹ Једно од најважнијих колективних права, које је гарантовано Уставом, јесте право националних мањина на мањинску самоуправу у областима значајним за очување националног идентитета мањина. Начин на које мањине остварују ово право јесте оснивање националних савета националних мањина. Савети представљају тела мањинске самоуправе у области културне аутономије. „Право на културну аутономију националних мањина односи се на заштиту њиховог колективног идентитета, а институционализује се признавањем права на очување културе, службену употребу језика, образовање и јавно информисање на матерњем језику. У друштвеном животу Србије ова права су одавно присутна и представљају историјску заоставштину која се таложила кроз разне историјске периоде. У правну праксу институт културне аутономије је уведен тек 2002. године доношењем Закона о заштити права и слобода националних мањина којим су преузети стандарди који су у овој области установили документи Савета Европе – Оквирна конвенција за заштиту националних мањина и Европска повеља о регионалним или мањинским језицима“.²⁰ Међутим, бројне уставне гаранције су начелне природе и изостаје ближе регулисање њиховог садржаја када је реч о остваривању права на мањинску самоуправу у области културне аутономије.²¹

Правни оквир који одређује културна права националних мањина је врло разурђен, поред Устава, кључни закони који уређују културна права укључују: Закон о заштити права и слобода националних мањина (2002) који дефинише и гарантује индивидуална и колективна права мањина, укључујући оснивање националних савета националних мањина као кровне институције у уживању права на културну аутономију. Закон о култури (2009), пружа оквир за развој културе на принципима разноликости и партиципативности и у начелу утврђује право националних савета да се старају о спровођењу културних права мањине коју представљају. Коначно, Закон о националним саветима националних мањина (2009), ближе регулише право на мањинску самоуправу и рад националних савета ко тела која

Minorities in Serbia: Lessons (Not) Learned, in: *Monitoring minority rights: twenty–five years of implementation of the framework Convention for the protection of national minorities*, ed. Bašić, G. (2023), Belgrade: Institute of Social Sciences and Ljubljana: Academic Network for Cooperation in South East Europe, pp. 38–71.

19 Устав РС, *Сл. гласник РС*, бр. 98/2006 и 115/2021.

20 Bašić, G. i Pajvančić, M. (2015) *Od segregativne ka integrativnoj politici multikulturalnosti*, Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, str. 97.

21 Исто, стр. 94.

се баве питањима културне аутономије мањина.²² Поменута права су гарантована и Статутом АП Војводина и регулисана и пропратним подзаконским актима.

У стратешким документима која уређују област културе и културног развоја као прокламовани циљеви су и унапређење културног стваралаштва и културног израза припадника националних мањина, а мултикултуралност се не наводи као једно од начела на којима почива културна политика Републике Србије.²³ Иако мултикултуралност није препозната као посебна вредност или начело у Закону у култури, постоји афирмација принципа и начела попут: уважавање културних и демократских вредности европске националне традиције; јачање културне разноликости и интеркултуралног дијалога; равноправност субјеката у оснивању установа и других правних лица у култури; равноправност у раду свих установа и других субјеката у култури; децентрализација у одлучивању, организовању и финансирању културних делатности; подстицање културног и уметничког стваралаштва; и, очување културног и историјског наслеђа (Члан 3). Они се могу тумачити као важни како за остваривање културних права националних мањина, тако и за развој мултикултуралности.²⁴ Остваривање културних права националних мањина у Србији се у првом реду везује за рад националних савета националних мањина, јер су културна права једна од четири области у којима ова тела имају законом дефинисане надлежности. Узимајући у обзир ову чињеницу, предмет наше анализе ће бити два закона која можемо сматрати релевантним извором културних права националних мањина, реч је о: Закону о националним саветима националних мањина и Закону о култури.

Законом о култури регулисан је мали број питања која би могла бити од значаја за остваривање културних права националних мањина, односно за остваривање културне самоуправе у овој области. У овом закону се ближе регулише само заступљеност и учешће у одлучивању у органима управљања установа културе, право оснивања установа културе, односно пренос оснивачких права (Члан 23 и 24) и стицање статуса истакнутог уметника (Члан 17 и Члан 68).²⁵

Национални савети националних мањина (у даљем тексту национални савети) су тела мањинске самоуправе „којој се законом поверавају одређена јавна овлашћења да учествује у одлучивању или да самостално одлучује о појединим питањима из области културе, образовања, обавештавања и службене употребе језика и писма у циљу остваривања колективних права националне мањине на самоу-

22 Нису убројани закони који дефинишу само поједине области културе и културног стваралаштва, већ само закони који на општи начин и целовито регулишу област културе, односно они закони који су релевантни за остваривање културних права националних мањина.

23 Bašić, G. i Pajvančić, M. (2015) *Od segregativne ka integrativnoj politici multikulturalnosti*, Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, str. 94.

24 Исто, стр. 94–95.

25 Закон о култури, *Сл. гласник РС*, бр. 72/2009, 13/2016, 30/2016 – испр., 6/2020, 47/2021, 78/2021 и 76/202

праву у тим областима“²⁶. Надлежности националних савета националних мањина у области културе се могу поделити на три групе: 1) оснивачка права: оснивање установа културе ради очувања и развоја културне посебности и очувања националног идентитета; 2) управљање и одлучивање у областима дефинисаним законом и 3) право подношења предлога у питањима која су од посебног значаја за националне мањине (Табела 1).

Када је реч о оснивачким правима, Национални савет може оснивати установе културе ради очувања, унапређења и развоја културне посебности и очувања националног идентитета националне мањине, као и вршити права и обавезе оснивача. Република, аутономна покрајина и јединица локалне самоуправе као оснивачи оваквих установа, које су проглашене установама од посебног значаја за националну мањину, могу у целини или делимично пренети оснивачка права на национални савет.

Установом од посебног значаја за националну мањину сматра се она установа културе чије се програмске активности претежно односе на проучавање, очување и представљање културе националних мањина. На предлог националног савета, оснивач може изменом оснивачког акта утврдити да је одређена установа културе од посебног значаја за националну мањину. У тим установама културе, национални савет има право да именује најмање једног члана управног одбора, даје мишљење о предложеним члановима управног одбора и учествује у поступку избора директора установе.

Национални савет одређује које су установе и манифестације у области културе од посебног значаја, доноси стратегију развоја културе националне мањине, идентификује покретна и непокретна културна добра од посебног значаја и иницира поступак за утврђивање статуса законом заштићених културних добара значајних за националну мањину. Такође, предлаже мере заштите, санације и реконструкције тих културних добара, даје мишљење о оснивању или укидању библиотека које имају фонд књига на језику националне мањине и даје предлоге за расподелу средстава из буџета додељених путем јавних конкурса за установе, манифестације и удружења националних мањина у области културе.

Табела 1: Надлежности националних савета националних мањина у области културних права

1) Оснивачка права	2) Управљање у области	3) Право подношења предлога
1.1 Оснивање установа културе ради очувања и развоја културне посебности и очувања националног идентитета	2.1. Именује члана УО установе у установама културе од посебног значаја за очувања идентитета националне мањине	3.1. Заштита, санација и реконструкција заштићених покретних и непокретних добара мањине коју представљају

26 Закон о националним саветима националних мањина, *Сл. гласник РС*, бр. 72/2009, 20/2014 – одлука УС, 55/2014 и 47/2018, Члан 1а.

1.2. Врши права и обавезе оснивача	2.2. Утврде стратегију развоја културе за мањину коју представљају	3.2. За обустављање извршења просторних радова и урбанистичких планова уколико значаја за мањину
	2.3. Утврде која су покретна и непокретна добра од посебног значаја за мањину коју представљају	3.3. За расподелу буџетских средстава намењена манифестацијама и удружењима мањина у области културе
	2.4. Одређују представника у Националном савету за културу без права одлучивања	3.4. Предлаже кандидата за заједничку листу Националног савета за културу

Криза културе и њен утицај на националне мањине у Србији

Криза културе у Србији отпочиње са кризом Југославије као државе.²⁷ Кулминацију достиже у периоду после распада и нестанка Југославије. Последња деценија 20. века у Србији је прошла у знаку јаког национализма и милитаризма који је снажно потискивао културу, посебно културне ствараоце.²⁸ Култура је двоструко доведена у питање: материјалним положајем свих културних институција и материјалним осиромашењем културних стваралаца. Културу и културни развој у питање је довела националистичка идеологија, која је водила великим поделама међу културним посленицима.²⁹ Тадашња власт је смислила како да направи поделе у оквиру културних посленика и, нажалост, у томе успела.

Други процес који је пратио културну политику у периоду деведесетих година у Србији повезан је с обезвређивањем врхунске културе преко форсирања највулгарнијих садржаја из масовне културе.³⁰ Доминацију у оквиру културе добили су шунд и кич, па су они који су били инфериорни у култури добили на значају.³¹ Почели су да доминирају културном сценом и да са великом амбицијом реализују своје мале способности. Још један процес утицао је на снижавање културног нивоа, не само људи у оквиру културних делатности, него и целокупног становништва, а то је форсирање необуздане слободе која саму себе разара. У име слободе допуштено је да све може да буде присутно на јавној сцени. Тако су култура и

27 Čupiћ, Č. Vrednosti i promene političkog i društvenog poretka, u: *Promene*, uredio Bašić, G. (2024), Beograd: Institut društvenih nauka, str. 260–261.

28 Golubović, Z. Nacionalizam kao dominantan društveni odnos i kao dispozicija karaktera, u: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, priredili Golubović, Z, Kuzmanović B, i Vasović, M. (1995), Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, str. 146–147.

29 Božović, R. (2016) *Molitva osame*, Beograd: Čigoja štampa, str. 434–436.

30 Šušnjić, Đ. (2024) *Teorije kulture*, Podgorica: Fakultet umjetnosti UDG, str. 415.

31 Božović, R. (2010) *Ram za sliku*, Beograd: Čigoja štampa, str. 164–165.

некултура изједначене, као што су изједначени и најнижи културни садржаји са садржајем одабране и најбоље културе. Све ово је погубно деловало на културу. Ови процеси довели су у Србији до културне кризе која траје до данашњих дана.

У таквом контексту кризе културе, посебно је важно анализирати како се ова криза одражава на културна права националних мањина. Проблеми у препознавању културних потреба и остваривању културних права етнокултурних група често се јављају, посебно у мултикултурним срединама, када се култура посматра као темељ за обликовање и изражавање индивидуалних и колективних идентитета. Ови проблеми постају израженији кроз различите политичке концепте и борбе за легитимизацију друштвеног укључивања или искључивања мањинских култура, као и кроз политичке одлуке о признавању или ускраћивању мањинских права у области културе. Резултати мањинске политике не могу се мерити искључиво кроз нормативне оквире, већ првенствено кроз ефикасну примену и доследну имплементацију законских решења у овој области.³² Потребно је да исти грађански и културни статус свим члановима друштва буде праћен стварним спровођењем уставних и законских регулатива, чиме би се у јавној и приватној сфери гарантовала једнакост шанси свим грађанима, независно од њихових међусобних сличности и разлика.³³

Националне мањине, као део друштвене стварности Србије, често се суочавају с додатним изазовима у очувању свог културног идентитета и права на сопствену културну аутономију.³⁴ Уколико имамо на уму да су решења која би требало да погодују интегративној, грађански устројеној политици мултикултурализма ретка, јер закон, политичка култура и систем социјалних вредности пренаглашавају концепт толеранције различитости који погодује развијању социјалне сегрегације етничких заједница, ризик од злоупотреба и/или игнорисања права националних мањина се значајно увећава у ситуацијама кризе услед недостатка међукултурног дијалога и разумевања.³⁵ Управо у временима кризе, када су ресурси ограничени, а друштвени приоритети преусмерени, културна права мањина могу постати додатно угрожена. Стога, у овом раду фокус ће бити на разматрању положаја и

32 Božilović, N. i Petković, J. S. Manjinska prava u oblasti kulture: senzibilisanje društva za demokratske kulturne vrednosti, u: *Istorijografija i savremeno društvo*, priredila Dimitrijević, B. (2014), Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, str. 305.

33 Semprini, A. (1999) *Multikulturalizam*, Beograd: Clio.

34 Lutovac, Z. i Marković, K. „Opasni (neželjeni) drugi” i populizam u Srbiji, u: *Populizam*, priredio Lutovac, Z. (2017), Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, str. 87–98; Lutovac, Z. i Bašić, G. Ljudska prava i „opasni drugi” u percepciji građana, u: *Gradani Srbije i populizam: javno mnjenje Srbije 2017*, priredio Lutovac, Z. (2017), Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, str. 41–66.

35 Bašić, G. Implementation of the Framework Convention Standards in Protecting National Minorities in Serbia: Lessons (Not) Learned, in: *Monitoring minority rights: twenty-five years of implementation of the framework Convention for the protection of national minorities*, ed. Bašić, G. (2023), Belgrade: Institute of Social Sciences and Ljubljana: Academic Network for Cooperation in South East Europe, p. 70.

права националних мањина у Србији у контексту савремене кризе културе. У том духу су препоруке које су дате у Коментару бр. 4 Саветодавног комитета из 2016. године, где се наглашава потреба за развијањем међукултурног дијалога и креирање политика и стратегија које ће допринети јачању кохезије у друштву.³⁶

Конкретно, у поменутим препорукама се поред инсистирања на толеранцији и поштовању права националних мањина на очувању и развијању етнокултуралног идентитета наглашава и потреба да културне политике буду инклузивне, да подржавају разноликост и да укључују и припаднике мањине и већине. Такође, истиче се да стратегије интеграције не смеју бити ограничене само на унапред дефинисане групе, већ морају обухватати и већинско и мањинско становништво подједнако. Најважнији нагласак у овим препорукама јесте да искључиви приступ, који одвојено третира заштиту традиционалних мањина од ширих питања интеграције друштва, није усклађен са циљевима и сврхом Оквирне конвенције. Закључује се да такав приступ, где се политике интеграције и међусобне интеракције перципирају као претња очувању етнокултурних идентитета, заправо отежава остваривање права припадника националних мањина.³⁷ Ова тврдња се потврђује и на примеру Републике Србије, где, упркос високом нивоу институционалне интеграције и солидно развијеној мрежи културних институција, припадници националних мањина оцењују да је остваривање права на културну аутономију на ниском нивоу.

Бројност националне мањине предоминантно утиче на остваривање права националних мањина.³⁸ Сличан налаз се наводи и у Петом периодичном извештају о примени Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, у којем се власти позивају да омогуће и осмисле механизме за ојачавање капацитета организација са мање ресурса како би се обезбедило равноправно учешће националних мањина на конкурс за буџетска средства.³⁹

Поред наведених сугестија које су начелне природе, потребно је дефинисати садржај уставне одредбе која истиче значај међукултуралног дијалога, како би се

36 Савет Европе (2016) Тематски коментар бр. 4 Саветодавног комитета, *Обим примене Оквирне конвенције за заштиту националних мањина*, 16. октобар 2024. Доступно на: <https://minlmpdd.gov.rs/sektori/nacionalne--manjine/multilateralni--ugovori/okvirna--konvencija--za--zastitu--nacionalnih--manjina/>

37 Исто.

38 Bašić, G., and Marković, K. (2018) Social status of the Roma in Serbia – demographic aspects in public multiculturalism policies, *Stanovništvo* no. 56, Belgrade: Institute of Social Sciences – Center for Demographic Research, pp. 43–61; Bašić, G. Implementation of the Framework Convention Standards in Protecting National Minorities in Serbia: Lessons (Not) Learned, in: *Monitoring minority rights: twenty-five years of implementation of the framework Convention for the protection of national minorities*, ed. Bašić, G (2023), Belgrade: Institute of Social Sciences and Ljubljana: Academic Network for Cooperation in South East Europe, pp. 38–71.

39 Савет Европе (2022) *Петти периодични извештај о примени Оквирне конвенције за заштиту националних мањина*. 23. септембар 2024. Доступно на: <https://minlmpdd.gov.rs/sektori/nacionalne--manjine/multilateralni--ugovori/okvirna--konvencija--za--zastitu--nacionalnih--manjina/>.

мултикултуралност друштва препознала као прокламована вредност. Као један од највећих недостатака постојећег нормативног и институционалног оквира за заштиту права националних мањина издваја се недостатак системског приступа. То се пре свега огледа у одсуству стратешког документа који би јасно дефинисао основна начела мањинске политике и прецизно одредио улоге бројних актера на свим нивоима власти укључених у питања права и статуса националних мањина. Досадашња пракса показује да је неопходно унапредити међусекторску сарадњу унутар Владе, посебно међу министарствима надлежним за људска и мањинска права.⁴⁰ Приказана анализа уставних и законских решења јасно указује на чињеницу да је неопходно прецизно одредити садржај и значење одредбе „да Република Србија признаје посебну улогу просветних и културних удружења националних мањина“, јер је реч о питањима која спадају у домен културне аутономије.⁴¹ Потребно је јасно навести у чему се огледа признавање посебне улоге ових удружења, односно на који начин се ово право остварује у конкретним случајевима. Поред дефинисања законске одредбе која би ово прецизирала, потребно је ово питање додатно разрадити и кроз подзаконске акте.

Испитивање о остваривању културних права националних мањина у Србији – Мађари и Хрвати

Правни оквир који одређује културна права националних мањина врло је разјучен, а јасни критеријуми за мерења остваривања културних права не постоје, чак ни посредно нису утврђени, као што је случај у остваривању права на образовање и службену употребу језика. Стога је изузетан изазов и ризик урадити било какву квантификацију остваривања овог права. Критеријуме на основу којих ћемо покушати да одредимо степен остваривања права националних мањина у области културе ослањају се у великој мери на анализу надлежности националних савета националних мањина као органа који се стара о спровођењу културне политике, у границама које су законом утврђене. Надлежности националних савета представили смо детаљно. Критеријуме које смо издвојили као мерљиве су следећи: 1) оснивање Завода за културу националних мањина; 2) оснивање установа културе попут: библиотека, музеја, позоришта и сл; 3) утврђивање покретних и непокретних добара која су од посебног значаја за националну мањину. У критеријуме нису побројане све надлежности националних савета, јер не постоје подаци за све националне савете у којој мери су своје надлежности испунили.⁴²

40 Марковић, К., и Павловић, Ј. Територијална или културна аутономија за националне мањине? Студија случаја Република Србија, у: *Права националних мањина у уставноправном систему Републике Србије*, приредио Варади, Т. (2019), Београд: Српска академија науке и уметности, стр. 91.

41 Bašić, G. i Pajvančić, M. (2015) *Od segregativne ka integrativnoj politici multikulturalnosti*, Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, str. 70.

42 Напомињемо да су и подаци доступни у свим периодичним извештајима примене Оквирне конвенције за заштиту националних мањина врло мало пажње посветили овој теми и

У првом кораку анализе остваривања културних права националних мањина издвајају се два налаза. Прво, овај скуп права није ни изблиза развијен као што је то у случају права на образовање и службену употребу матерњег језика и да је то случај код свих мањина. Друго, мултикултуралност није препозната ни као принцип ни као начело утврђено нормом општег карактера, нити као посебна културна вредност.⁴³ Приказаће се у којој мери се остварују права националних мањина у области културе по утврђеним критеријумима унутар заједница које су предмет истраживања. Као извори података за истраживање коришћени су Извештаји о примени ОКЗНМ Републике Србије, мишљења Саветодавног комитета, истраживања и годишњи извештаји Покрајинског обудсмана.

Мађарска национална мањина

Мађарска национална мањина има врло развијену мрежу културних институција. Национални савет мађарске националне мањине је установио више десетина институција као институције од значаја. Поред наведеног, мађарска национална мањина има врло развијену мрежу културних институција на локалном нивоу.

Према истраживању Покрајинског обудсмана из 2019. године, Мађари у Војводини имају укупно 618 локалних културних центара са јасним националним карактером широм покрајине. Осим тога, основано је и 58 институција за очување националног идентитета са седиштима у Ади, Белој Цркви, Хајдукову, Малом Иђошу, Кањижи, Мужљи, Зрењанину, Кикинди, Бечеју, Панчеву, Суботици, Бачкој Тополи, Тотовом Селу, Новом Саду, Сенти и Сомбору. Најзначајније културне манифестације су Дани културе војвођанских Мађара, музичко-фолклорни фестивали „Дуриндо“ и „Ђенђешбокрета“, лингвистички дани „Сарваш Габор“, „Сентелекијеви дани“, Колонија књижевника, Меморијал „Карољ Сирмаи“, Фестивал опеvaniх стихова, Виткаијеви дани, Тини фестивал, „Засвирај свирало, засвирај“, „Златна цитра“, Домбош фест, смотра мађарских аматерских позоришта Војводине, Уметничко такмичење средњошколаца, Дан мађарске поезије, Дан мађарске драме.⁴⁴

Мађарска национална мањина има још и три професионална позоришта: Новосадско позориште (од 1973), Позориште „Костолањи“ у Суботици и Сенђанско мађарско камерно позориште. Поред наведених професионалних позоришта постоје и сцене на мађарском језику у оквиру других народних позоришта и аматерска позоришта. Професионалне позоришне сцене на мађарском језику су Народно позориште Суботица (са драмом на мађарском), Суботичко дечје позо-

подаци су више него оскудни. Највише пажње у извештавању је било усмерено на расподелу средстава националним саветима националних мањина за остваривање ових права.

43 Bašić, G. i Pajvančić, M. (2015) *Od segregativne ka integrativnoj politici multikulturalnosti*, Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, str. 96.

44 Pокrajinski ombudsman (2019) *Istraživanje: Institucionalni okvir ostvarivanja prava nacionalnih manjina*, str. 30, 18. novembar 2024. Dostupno na: <https://www.ombudsmanapv.org/ombapv/sr/istrazivanje.php?id=149>

риште и Народно позориште „Тоша Јовановић“ из Зрењанина, са луткарским представама за децу. „Салашарско позориште“ је оригинална позоришна иницијатива студената Академије уметности у Новом Саду. У Зрењанину делује полу-професионално позориште „Мадач“.⁴⁵ Осим тога, треба поменути и аматерске драмске групе при културно-уметничким друштвима које имају изузетно богату активност и продукцију.

Национални савет мађарске националне мањине је успео да утврди листу покретних и непокретних добара која су од посебног значаја за националну мањину.⁴⁶ Такође, национални савет мађарске националне мањине је основао два завода и осам издавачких кућа. Завод за културу војвођанских Мађара, чије је седиште у Сенти, основан је 2008. године, чији су оснивачи Аутономна покрајина Војводине и Национални савет мађарске националне мањине. Покрајинска влада остварује права и обавезе оснивача. Завод делује на основу својих програмских, планских и других релевантних докумената. Треба истаћи да је Завод самосталан ентитет, али га природа и значај делатности коју обавља, обавезује да укључује компетентне и заинтересоване организације, установе, представнике републичких, покрајинских и општинских органа, као и појединце из области културе, просвете, образовања, науке, уметности и стваралаштва. Када је реч о моделу финансирања, реч је о приступу који је уобичајен за било коју другу културну установу. Средства за рад и активности Завода се обезбеђују из буџетских примања и сопствених средстава. Када је реч о буџетским примањима, главни ослонац је буџет АП Војводина, поред сопствених прихода које остваре као установа, могу се финансирати из различитих фондова, донација, прилога и спонзорстава домаћих и страних правних и физичких лица, у складу са законом.⁴⁷

Издавачки завод Форум је основан још давне 1957. године, са седиштем у Новом Саду и са циљем да буде издавач књига, часописа и других публикација у Војводини на мађарском језику. Од свог оснивања ова издавачка кућа је у више наврата реорганизована, било је времена када је Форум деловао као засебан привредни субјекат, а од 2008. године је одлуком АП Војводине и Националног савета мађарске националне мањине формирана у Завод.⁴⁸

Развијена мрежа културних институција даје више могућности за уживање културних права члановима мађарске заједнице. Међутим, оне не препознају вредно-

45 Исто, стр. 30–31.

46 Листа добара је наведена у оквиру Стратегије развоја културе националног савета мађарске националне мањине. 31. октобар 2024. Доступно на: <https://www.mnt.org.rs/dokumentumok/strategiai--dokumentumok>.

47 Pokrajinski obudsmen (2019) *Istraživanje: Institucionalni okvir ostvarivanja prava nacionalnih manjina*, стр. 65, 18. новембар 2024. Доступно на: <https://www.ombudsmanapv.org/ombapv/sr/istrazivanja.php?id=149>.

48 Издавачки завод Форум (2014) Издавачки план и програм издавачког завода Форум, 18. новембар 2024. Доступно на: <https://forumliber.rs/api/containers/attachments/download/270b8c58--cd50--43e9--aba1--18ac0b69cc8a.pdf>.

сти и потенцијал интеркултуралне сарадње; све институције културе су окренуте искључиво припадницима мађарске заједнице и промовисању мађарске културе.

Хрватска национална мањина

Национални савет хрватске националне мањине је 2008. године основао заједно са Скупштином Аутономне покрајине Војводине Завод за културу војвођанских Хрвата (ЗКВХ). На сајту ове институције се истиче да је поменути завод прва и једина професионална институција на подручју културе Хрвата у Војводини. Основна мисија ЗКВХ-а је истраживање културе, уметности и науке војвођанских Хрвата, библиографија и архивистика, као и менаџмент, едукација и организација културне продукције хрватске заједнице у Војводини.⁴⁹

Поред основаног Завода као централне културне установе, хрватска заједница у Војводини има и три локална културна центра са јасним националним карактером: ХКС „Буњевачко коло“ (Суботица), ХКЦ „Сријем“ (Сремска Митровица) и ХКУД „Владимир Назор“ (Сомбор).⁵⁰

Савет је основао и друге установе културе од значаја за хрватску националну мањину, укупно двадесет и четири до 2014. године⁵¹, док се тај број повећао на педесет шест у 2019. години. Увидом у истраживање које је спровео Покрајински омбудсман, хрватска заједница је основала самостално или у сарадњи са локалном самоуправом укупно педесет шест институција на територији Војводине. Како се у извештају наводи, реч је о институцијама за очување националног идентитета и распрострањене су у следећим местима: у Бачу, Бездану, Бачком Брегу, Ђурђину, Гибарцу, Голубинцима, Светозару Милетићу, Љутову, Љуби, Малој Босни, Бачком Моноштору, Новом Саду, Новом Сланкамену, Петроварадину, Плавни, Руми, Сомбору, Сонти, Станишићу, Старом Жеднику, Суботици, Шиду, Таванкуту, Бођанима, Вајски, Врднику и Зрењанину.⁵² Реч је о локалним срединама у којима Хрвати имају значајнији удео у становништву.

Најзначајније културне манифестације су јануарска прела (Суботица, Сомбор), Фестивал аматерских театара, Дани Матице хрватске, Међународни фестивал тамбуре, сусрет песника „Лира наива“, Фестивал маријанског пучког пјевања, колона наиве у техници сламе, централна манифестација „Дужионица“, „Дужијанца“, ликовна колонија „Бунарић“, фестивал фолклора „Младост плеше“, ликов-

49 Званични сајт Националног савета хрватске националне мањине. 10. новембар 2024. Доступно на: <https://hmv.org.rs/o--nama/ustanove/3/>.

50 Pokrajinski obudsmann (2019) *Istraživanje: Institucionalni okvir ostvarivanja prava nacionalnih manjina*, стр. 65, 18. новембар 2024; доступно на: <https://www.ombudsmanapv.org/ombapv/sr/istrazivanja.php?id=149>.

51 Вукашиновић, Е. и Јанић, Н. (2014) *Истраживање Четири године рада националних савета националних мањина*, Нови Сад: Покрајински заштитник грађана – омбудсман, стр. 42.

52 Pokrajinski obudsmann (2019) *Istraživanje: Institucionalni okvir ostvarivanja prava nacionalnih manjina*, стр. 65, 18. новембар 2024. Доступно на: <https://www.ombudsmanapv.org/ombapv/sr/istrazivanja.php?id=149>.

на колонија „Колорит“, фестивал духовне музике „Хосанафест“, Фестивал буњевачке песме, Бербал, Дани Балинта Вујкова, Шокачко вече, Јесењи дани културе, Дан бана Јосипа Јелачића, а у доба божићних празника се организују различите манифестације религиозног карактера и концерата.⁵³

Упркос некад богатом позоришном животу, данас у Војводини не постоје професионална позоришта нити позоришне сцене на хрватском језику.

Национални савет хрватске националне мањине није утврдио листу покретних и непокретних материјалних културних добара.⁵⁴ Национални савет хрватске националне мањине био је врло активан да прошири постојећу мрежу културних институција на територији Војводине. Имајући на уму наведене податке може се закључити да је остваривање права хрватске националне мањине на културу боље данас него деценију пре. Број културних установа је удвостручен и проширен на више локалних средина. Требало би напоменути да је на остваривање културних права хрватске националне мањине у Србији у великој мери утицала промена статуса ове мањине након распада СФРЈ, пошто је ова заједница из статуса конститутивног народа прешла у статус националне мањине, што је изискивало да се скоро из почетка изгради мрежа институција и организација која ће обезбедити уживање права на културну аутономију. Међутим, као и у случају мађарске националне мањине, највећи број културних активности су усмерене само на хрватску заједницу. Пројекти међукултурне сарадње су више изузетак него правило.

Ставови националних мањина о остваривању права из области културне аутономије

Субјективна перцепција националних мањина о остваривању права из области културне аутономије представља важан показатељ успешности мањинске политике и квалитета међунационалних односа у друштву. Она рефлектује степен у којем мањине осећају да су њихови идентитети, језици, традиције и културни изрази препознати, поштовани и подржани. Разумевање ових перцепција кључно је за процену не само нормативног и институционалног оквира, већ и практичне примене законских решења која би требало да гарантују остваривање права у области културе.

У истраживању „Социјални односи међу етничким заједницама у Србији“ које је спровео Институт друштвених наука током 2020. године налази показују да степен остваривања права националних мањина, према процени испитаника, није на задовољавајућем нивоу.⁵⁵ У поменутом истраживању Института друштвених наука о социјалној дистанци етничких заједница утврђено је незадовољство испитаника, припадника националних мањина, остваривањем права преко институције

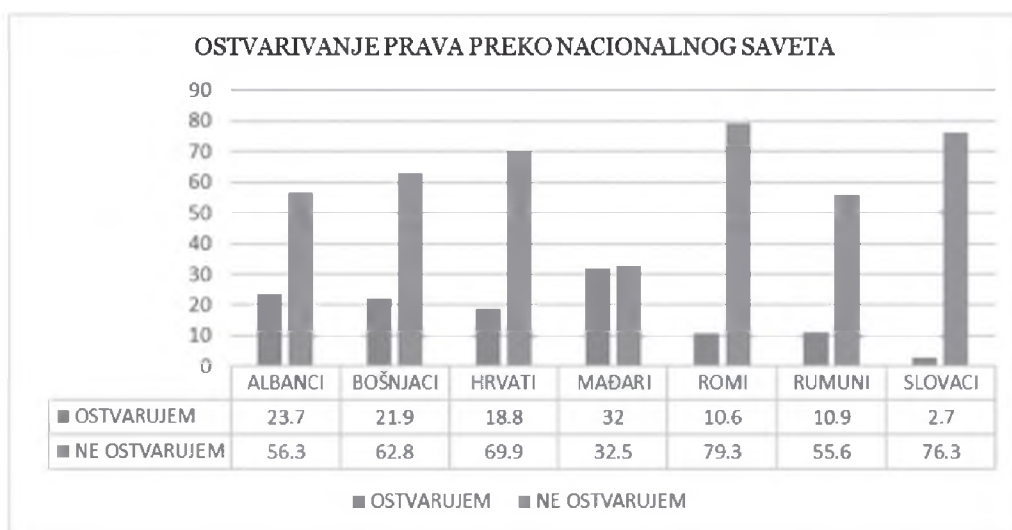
53 Исто, стр. 65.

54 Исто, стр. 65.

55 Истраживање је, пре свега, било усмерено на мерење међусобне социјалне блискости (удаљености) српске већине и припадника узорком обухваћених седам националних мањина: Албанци, Бошњаци, Хрвати, Мађари, Роми, Румуни и Словаци. Истраживањем су мерени и међусобни односи припадника поменутих националних мањина. Ово мерење је

националног савета националних мањина и очекивање да се устројство мањинских самоуправа децентрализује (Bašić, 2023).⁵⁶ Већина испитаника, осим припадника мађарске националне мањине су указали да не остварују права из културне аутономије преко мањинске самоуправе: 79,3% Рома, 76,3% Словака, 69,9% Хрвата, 62,8% Бошњака, 56,3 Албанаца и 55,6 Румуна. Код испитаника мађарске националности трећина (32,5%) се изјаснила да остварује права из културне аутономије преко мањинске самоуправе, трећина (32%) да их не остварује, а упадљиво је уочљив проценат испитаника који се нису изјаснили (40%) (Графикон 1).

Графикон 1: Остваривање права из области културне аутономије

*Извор: Институт друштвених наука, 2020.

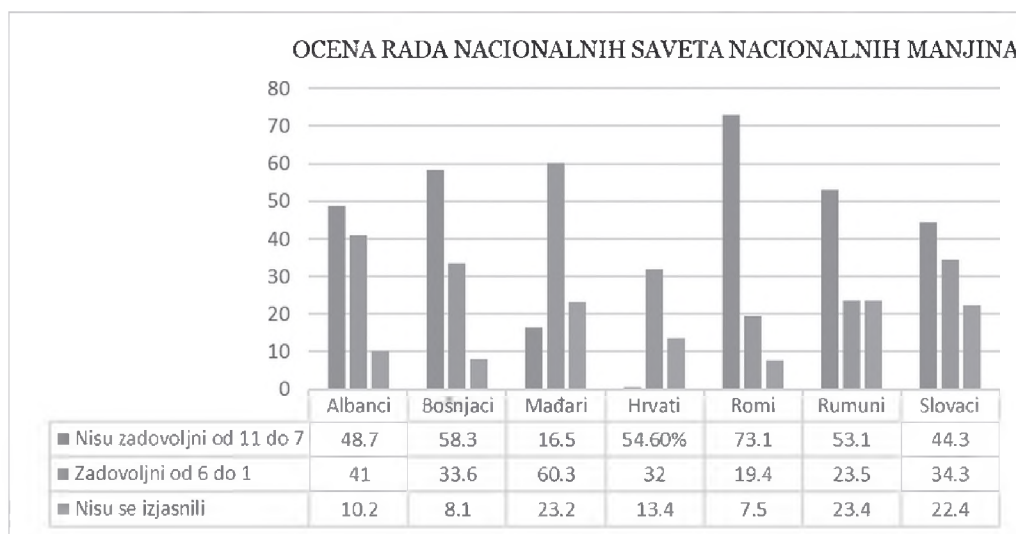
Перцепција припадника националних мањина о остваривању права је у великој мери утицала и на оцену задовољства радом националних савета. Изражено

остварено кроз четири групе питања које су се односиле на: а) остварене социјалне контакте, б) социјалну дистанцу, в) перципирану социјалну дистанцу, г) друштвене улоге. Друга група питања се односила на: а) остваривање права националних мањина и б) ставове припадника националних мањина према раду и организацији националних савета националних мањина. Трећа група питања се односила на потенцијале за друштвену интеграцију у Србији, а четврта група питања се односила на дискриминацију на националној основи припадника већине и припадника националних мањина. Доступно на: <https://idn.org.rs/wp-content/uploads/2024/10/REZIME--Socijalna--distanca--etnickih--zajednica.pdf>.

56 Bašić, G. Implementation of the Framework Convention Standards in Protecting National Minorities in Serbia: Lessons (Not) Learned, in: *Monitoring minority rights: twenty-five years of implementation of the framework Convention for the protection of national minorities*, ed. Bašić, G. (2023), Belgrade: Institute of Social Sciences and Ljubljana: Academic Network for Cooperation in South East Europe, pp. 38–71.

је незадовољство припадника националних мањина радом националних савета. Од националних мањина обухваћених узорком, само су испитаници из редова мађарске националне мањине дали „позитивну оцену“, односно 60,3% испитаника оценило је шестницом рад националног савета (на скали од 1 до 11). Испитаници из других мањинских заједница исказују незадовољство радом мањинских самоуправа. Највеће незадовољство исказују Роми (73,1%), Бошњаци (58,3%) и Румуни (53,1%), а нешто мање незадовољства је код Хрвата (54,6%), Албанаца (48,7%) и Словака (44,3%).

Графикон 2: Оцена рада мањинских самоуправа

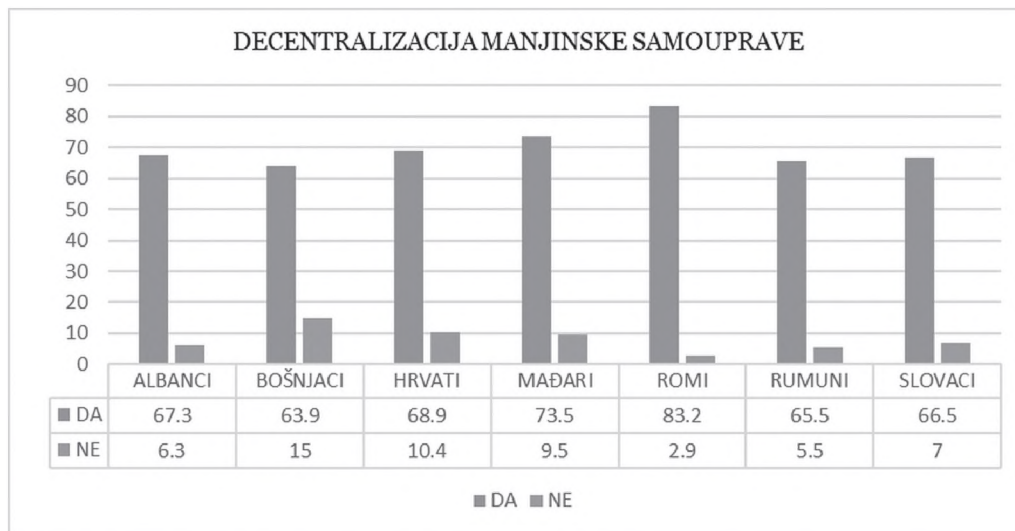

* Извор: Институт друштвених наука, 2020.

У истраживању је испитаницима постављено и питање о томе шта мисле о децентрализацији мањинске самоуправе, као моделу који би омогућио непосредно учешће припадника националних мањина у раду и активностима ове институције на локалном нивоу. Конкретно, од испитаника је тражено да се изјасне у којој мери се слажу са предлогом да се уз постојање Националног савета *даље* националне мањине (на републичком нивоу) у граду/ општини који живе, бира и општински савет националне мањине који би се старао о заштити права *даље* мањине у локалној заједници у којој живе. Највећи број испитаника је подржао ову идеју. Конкретно, 83,2% припадника ромске националне мањине подржава идеју децентрализације мањинске самоуправе, веома висок проценат је и код припадника мађарске националне мањине, 73,5%, исти је случај и код припадника хрватске националне мањине 68,9%, док се 67,3% Албанаца, 63,9% Бошњака, 66,5% Словака и 65,5% Румуна изјаснило да се слаже са изнетом тврдњом (Графикон 3).

Број испитаника који се противи изнетој идеји код свих националних мањина обухваћених узорком, осим Бошњака (15%), испод је 10% (Графикон 3).

Графикон 3: Формирање мањинске самоуправе на локалном нивоу

* Извор: Институт друштвених наука, 2020.

Последице кризе културе у Србији по остварење културних права националних мањина

Када је положај културе у једном друштву у невољи, односно када наступи криза, онда та криза подједнако погађа све друштвене слојеве и групе, па и националне мањине. Са урушавањем положаја културе у друштву доводи се у питање квалитет културне политике у држави. Последице су не само мање улагање материјалних средстава у културу, већ и снижавање критеријума вредновања културних садржаја. Масовни и јефтини садржаји културе добијају простор да се размахну, што за последицу има пад културног нивоа становништва. Та компензација у културној политици има деценијске погубне последице по културни развој. То се догађало у последњим деценијама у Србији. Политичке, економске и друштвене промене које су обележиле Србију током деведесетих година и период транзиције имале су дубоке последице на културни сектор, доводећи до урушавања културних институција и вредности. Ратни сукоби, економске санкције и политичка изолација значајно су смањили улагања у културу, док су културне политике биле запостављене у корист краткорочних политичких циљева. У таквом окружењу, доминантна култура изгубила је могућност за суштински развој, док су мањинске културе претрпеле још озбиљније последице услед маргинализације и занемаривања њихових потреба. Мањинске заједнице, које се често ослањају на институционалну подршку за очување језика, традиција и културних

израза, суочиле су се с додатним изазовима због непостојања адекватних ресурса и инфраструктурне подршке. Ове динамике указују на дубоку повезаност кризе културе у Србији с отежаним остваривањем културних права националних мањина, чиме се додатно продубљују друштвене неједнакости и етничке дистанце. Пад положаја културе у друштву и држави и разарање критеријума за вредновање садржаја културе утичу и на остварење културних права националних мањина. Зато не чуди њихово незадовољство када је у питању процена реализације њихових културних права.

Упркос развијеној мрежи културних установа које реализују различите активности и организују низ манифестација из области културног стваралаштва, припадници националних мањина оцењују да је степен права који се остварује путем националних савета на ниском нивоу: у случају хрватске националне мањине 18% испитаника, у случају мађарске националне мањине трећина испитаника изјашњава се да остварује права путем националног савета мађарске националне мањине (Графикон 1). Налази истраживања указују на то да степен остваривања права националних мањина из области културне аутономије није на задовољавајућем нивоу (Башић, после 2020). Један од узрока ниског степена остваривања права може бити и централизовано устројство мањинске самоуправе, односно националних савета. Уколико овај налаз укрстимо са налазом да преко 60% испитаника, и у случају хрватске и у случају мађарске националне мањине, има позитиван став према децентрализацији мањинске самоуправе у области културне аутономије, оправдано је претпоставити да би децентрализација рада националних савета допринела повећаној доступности културних права, чиме би се степен остваривања права могао довести на задовољавајући ниво.

На основу организације рада културних установа и организација чији су оснивачи национални савети националних мањина, јасно је да реч о активностима које су усмерене искључиво на заједницу коју представљају, чиме се мањине затварају у сопствене оквире, а простора за дијалог и размену искустава између мањинске и културе доминантне нације сведен је на минимум или га нема.

Низак степен интеракције између мањинских култура и културе доминантне нације је одраз етноцентричног приступа и врло ригидног схватања етнокултуралног идентитета и код мањине и код већине. Криза културе, која траје још од деведесетих година, негативно је утицала на остваривање културних права националних мањина, јер се опште погоршање материјалног положаја културних институција одразило и на установе и организације које припадају националним мањинама. Ово је посебно дошло до изражаја код хрватске заједнице у Србији, која је због промене статуса из конститутивног народа у „нову“ националну мањину морала да скоро изнова изгради мрежу културних институција. Мађарска национална мањина, захваљујући мрежи културних институција, навика и пракси наслеђених из периода социјализма имала је бољу стартну позицију, што се одразило и на перцепцију остваривања права из области културне аутономије код Мађара (погледати Графикон 1).

Криза вредности и културе, као и повлачење у уске идентитетске оквири, резултирали су недостатком јасне воље и жеље за неговањем културног плурализма. То спречава препознавање и признавање доприноса мањинских култура развоју државе и друштва у Србији. Све наведено потврђује да су међунационални односи у Србији још увек уређени према принципу сегрегативног мултикултурализма.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bašić, G. Implementation of the Framework Convention Standards in Protecting National Minorities in Serbia: Lessons (Not) Learned, in: *Monitoring minority rights : twenty--five years of implementation of the framework Convention for the protection of national minorities*, ed. šić, G. (2023), Belgrade: Institute of Social Sciences and Ljubljana: Academic Network for Cooperation in South East Europe, pp. 38–71.
- Bašić, G. and Marković, K. (2018) Social status of the Roma in Serbia– demographic aspects in public multiculturalism policies, *Stanovništvo* no. 56, Belgrade: Institute of Social Sciences – Center for Demographic Research, pp. 43–61.
- Bašić, G. i Pajvančić, M. (2015) *Od segregativne ka integrativnoj politici multikulturalnosti*, Beograd: Centar za istraživanje etniciteta.
- Bašić, G. i Crnjanski, K. (2006) *Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji*, Beograd: Centar za istraživanje etniciteta i Fondacija Fridrih Ebert.
- Božilović, N. i Petković, J. S. Manjinska prava u oblasti kulture: senzibilisanje društva za demokratske kulturne vrednosti, u: *Istorijografija i savremeno društvo*, priredila Dimitrijević, B. (2014), Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, str. 298–312.
- Božović, R. (2016) *Molitva osame*, Beograd: Čigoja štampa.
- Božović, R. (2010) *Ram za sliku*, Beograd: Čigoja štampa.
- Букашиновић, Е. и Јанић, Н. (2014) *Испраживање Чешири јодине рада националних савета националних мањина*, Нови Сад: Покрајински заштитник грађана – омбудсман.
- Golubović, Z. Nacionalizam kao dominantan društveni odnos i kao dispozicija karaktera, u: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, priredili Golubović, Z, Kuzmanović B, i Vasović, M. (1995), Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, str. 133–167.
- Закон о култури, *Сл. гласник РС*, бр. 72/2009, 13/2016, 30/2016 – испр., 6/2020, 47/2021, 78/2021 и 76/202.
- Закон о националним саветима националних мањина, *Сл. гласник РС*, бр. 72/2009, 20/2014 -- одлука УС, 55/2014 и 47/2018, Члан 1а.
- Издавачки завод Форум (2014). *Издавачки план и програм издавачког завода Форум*, 18. новембар 2024. Доступно на: <https://forumliber.rs/api/containers/attachments/download/270b8c58--cd50--43e9--aba1--18ac0b69cc8a.pdf>.

- Јовановић, М. и Јокровић Пантелић, М. (2022) Образовање националних мањина у основним школама у Републици Србији, *Социолошки преглед* бр. 56, Београд: Институт за политичке студије, стр. 1378–1404.
- Јокровић, М. (2015) Употреба демократије и државе у популистичке и тоталитарне сврхе савремених властодржаца, *Српска политичка мисао* бр. 48, Београд: Институт за политичке студије, стр. 71–89.
- Joković Pantelić, M. Threatened identity under the onslaught of global crises, in: *Challenges of identity, cultural heritage, sustainable development or tourism related with new crises: conference proceedings*, ed. Zemon, R. (2024), Skopje: Center for Advanced Researches, pp. 33–44.
- Joković Pantelić, M. i Matijević, B. Politička korupcija u Srbiji, u: *Demokratske promene u Srbiji: stavovi građana i građanki o demokratskoj transformaciji Srbije u protekle tri decenije*, priredili Joković Pantelić, M. i Bašić, G. (2023), Beograd: Institut društvenih nauka, str. 116–133.
- Joković Pantelić, M. and Stjelja, I. Tolerance and Intercultural Dialogue vs. Discrimination of National Minorities – Application of the Framework Convention for the Protection of National Minorities in Serbia, in: *Monitoring Minority Rights: Twenty-five Years of Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, ed. Bašić, G. (2023), Belgrade & Ljubljana: Institute of Social Sciences, Academic Network for Cooperation in South East Europe, Institute for Ethnic Studies, pp. 220–247.
- Козелек, Р. Нека питања за историју појма „кризе“, у: *О кризи*, приредио Михалски, К. (1987), Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Kosik, K. (1983) *Dijalektika krize*, Beograd: Mladost.
- Lutovac, Z. Odnos građanki i građana prema vlasti i političkom sistemu u Srbiji, u: *Demokratske promene u Srbiji: stavovi građana i građanki o demokratskoj transformaciji Srbije u protekle tri decenije*, priredili Joković Pantelić, M. i Bašić, G. (2023), Beograd: Institut društvenih nauka, str. 54–83.
- Lutovac, Z. (2020) *Populism, Stabilitocracy and Multiculturalism*, Belgrade: Institute of Social Sciences.
- Lutovac, Z. i Bašić, G. Ljudska prava i „opasni drugi“ u percepciji građana, u: *Грађани Србије и популизам: јавно мњење Србије 2017*, priredio Lutovac, Z. (2017), Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i јавно мњење, str. 41–66.
- Lutovac, Z. i Marković, K. „Opasni (neželjeni) drugi“ i populizam u Srbiji, u: *Populizam*, priredio Lutovac, Z. (2017), Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i јавно мњење, str. 87–102.
- Марковић, К. и Павловић, Ј. Територијална или културна аутономија за националне мањине? Студија случаја Република Србија, у: *Права националних мањина у уставноправном систему Републике Србије*, приредио Варади, Т. (2019), Београд: Српска академија науке и уметности, стр. 83–98.
- Национални савет хрватске националне мањине/Hrvatsko nacionalno vijeće, <https://hmv.org.rs/o--nama/ustanove/3/> (posećeno: novembar 2024).

- Pokrajinski obudsman (2019) Istraživanje: Institucionalni okvir ostvarivanja prava nacionalnih manjina, 18. novembar 2024. Dostupno na: <https://www.ombudsmanapv.org/ombapv/sr/istrazivanje.php?id=149>.
- Савет Европе (2022) Пети периодични извештај о примени Оквирне конвенције за заштиту националних мањина. 23. септембар 2024. Доступно на: <https://minljmpdd.gov.rs/sektori/nacionalne--manjine/multilateralni--ugovori/okvirna--konvencija--za--zastitu--nacionalnih--manjina/>
- Савет Европе (2016) Тематски коментар бр. 4 Саветодавног Комитета, *Обим примене Оквирне конвенције за заштиту националних мањина*, 16. октобар 2024. Доступно на: [https://minljmpdd.gov.rs/sektori/nacionalne--manjine/multilateralni--ugovori/okvirna--konvencija--za--zastitu--nacionalnih--manjina/Semprini, A. \(1999\) Multikulturalizam, Beograd: Clio.](https://minljmpdd.gov.rs/sektori/nacionalne--manjine/multilateralni--ugovori/okvirna--konvencija--za--zastitu--nacionalnih--manjina/Semprini, A. (1999) Multikulturalizam, Beograd: Clio.)
- Socijalni odnosi između etničkih zajednica u Srbiji -- rezime istraživanja. Beograd: Institut društvenih nauka i Fondacija za otvoreno društvo. Dostupno na: <https://idn.org.rs/wp--content/uploads/2024/10/REZIME--Socijalna--distanca--etnickih--zajednica.pdf> (posećeno novembar 2024).
- Strategije razvoja kulture nacionalnog saveta mađarske nacionalne manjine. <https://www.mnt.org.rs/dokumentumok/strategiai--dokumentumok> (posećeno oktobar 2024).
- Tadić, Lj. (2007) *Nauka o politici*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika, Službeni glasnik.
- UNESCO (2005) *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. Retrieved from <https://en.unesco.org/creativity/convention>.
- United Nations (1966) *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/instruments--mechanisms/instruments/international--covenant--economic--social--and--cultural--rights>.
- United Nations (1948) *Universal Declaration of Human Rights*. Retrieved from <https://www.un.org/en/about--us/universal--declaration--of--human--rights>.
- Устав Републике Србије, *Сл. гласник*, бр. 98/2006 и 115/2021.
- Habermas, J. (1982) *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, Zagreb: Naprijed.
- Council of Europe (1995) *Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/minorities>.
- Čupić, Č. Vrednosti i promene političkog i društvenog poretka, u: *Promene*, uredio Bašić, G. (2024), Beograd: Institut društvenih nauka, str. 254–279.
- Čupić, Č. (2021) *Politika i politička kultura*, Podgorica: Humanističke studije UDG.
- Čupić, Č. (2016) *Politika i pohlepa*, Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa.
- Čupić, Č. (2002) *Sociologija*, Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Šušnjić, Đ. (2024) *Teorije kulture*, Podgorica: Fakultet umjetnosti UDG.

Ksenija Marković and Milica Joković Pantelić

Institute of Social Sciences, Belgrade

CULTURAL RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES IN SERBIA IN TIMES OF CULTURAL CRISIS

Abstract: This paper examines the concept and the meanings of crisis, with a particular focus on social and state crises. It also explores manifestations of culture during periods of crisis. The aim of the paper is to highlight the realization of cultural rights of national minorities during a cultural crisis in Serbia. The analysis encompasses cultural rights within the broader framework of human rights, as well as international standards and practices concerning the cultural rights of national minorities. The protection of these rights in international declarations and conventions is also discussed. Special attention is given to the cultural rights of national minorities codified in the Serbian Constitution, the Law on the Protection of Rights and Freedoms of National Minorities, and the Law on Culture. The role and the competencies of national minority councils in the cultural domain are emphasized. Furthermore, the paper addresses the cultural crisis and its impact on the cultural rights of national minorities in Serbia. It presents findings from research on the implementation of cultural rights of national minorities in Serbia, focusing on the cases of the Hungarian and Croatian national minorities.

Key words: *crisis, culture, national minorities, cultural rights, cultural autonomy, national minority councils*